

Erfgoed voor de lieve vrede

Het vertoog van het cultureel erfgoed in het Europa van de regio's

Samenvatting

Roel During

Erfgoed voor de lieve vrede

Het vertoog van het cultureel erfgoed in het Europa van de regio's

Samenvatting

Roel During

Examencommissie

Supervisors:

Prof.dr. A.N. van der Zande
Professor of Spatial Planning and Cultural Heritage
Wageningen University

Prof. dr. K.A.M. van Assche
Professor Land Use Planning, Planning & Culture
St. Cloud State University, Minnesota USA

Prof. dr. A.J.J. van der Valk
Professor of Land Use Planning
Wageningen University

Commissieleden

Prof. dr. B.J.M. Arts, Wageningen University
Prof. dr. Itamar Even-Zohar, Tel Aviv University, Israel
Prof. dr. Tannelie Blom, University of Maastricht
Prof. dr. Jan C.A. Kolen, VU University, Amsterdam

Erfgoed voor de lieve vrede

Het vertoog van het cultureel erfgoed in het Europa van de regio's

1. Introductie

Europa als concept wordt van oudsher in verband gebracht met de geschiedenis van Keltische en Griekse samenlevingen, het Romeinse rijk en het Christendom. In de Renaissance werd het idee van Europa als samenhangend territorium meer vastomlijnd, vanwege de vele reizen naar andere werelddelen. Vandaag de dag zijn er nog steeds verschillende concepten van Europa, gedefinieerd langs territoriale, culturele, politieke of etnische lijnen. Hoe dan ook, de eenheid van Europa wordt daarbij stevast gezien als het overbruggen en verbinden van grote diversiteit in culturen. Dit inherente dualisme is dan ook gekozen als motto voor Europa: “eenheid in verscheidenheid”. Het idee van het “Europa van de regio's” neemt dit dualisme als centraal uitgangspunt. Dit vertoog van eenheid in verscheidenheid levert een boeiend studieveld op als het gaat om aanspraken op cultureel erfgoed, omdat erfgoed zowel de eenheid kan bevorderen als ook als expressie gezien wordt van de verscheidenheid.

2. Probleembeschrijving

Politieke aanspraken op cultureel erfgoed die uitgaan van het idee van verbinding of juist van diversiteit kunnen met elkaar in conflict komen. Aan de ene kant kunnen die claims gericht zijn op het verenigen van de Europese burgers of, in het geval van werelderfgoed, zelfs van de wereldburgers tot één samenleving. Andere claims kunnen daarentegen juist gericht zijn op het (onder)scheiden van een gemeenschap ten opzichte van andere groepen. Het voorbeeld van de Europese investeringen in het restaureren van Byzantijnse kloosters op het Griekse schiereiland Athos laat zien dat die twee typen aanspraken onverenigbaar kunnen zijn. Het voorbeeld laat de spanning zien tussen het erfgoed als algemeen object van democratie en als object van culturele autonomie. De nog oorspronkelijke Byzantijnse monnikencultuur schrijft voor dat er geen vrouwen of zelfs vrouwelijke huisdieren op het schiereiland mogen komen. Dit gegeven botst met de democratische visie op erfgoed als publiek goed bij het Europees Parlement. Dit kleine voorbeeld roept de vraag op of het erfgoed nu vooral toebehoort aan de cultuur die het heeft geproduceerd of aan “iedereen”.

De vraag raakt aan de kwestie of Europa nu juist gebaat is bij het realiseren van één Europese cultuur met gedeelde normen en waarden of bij het slechts verbinden van de mozaïek aan culturen.

Het overdenken van deze vragen laat zien dat disputen rondom cultureel erfgoed ingebed zijn in andere ideologische discussies over hoe eenheid in verscheidenheid gerealiseerd kan worden (zie paragraaf 1.3). Een korte beschrijving van het Europese beleid hieromtrent (paragraaf 1.4) geeft het beeld van een steviger wordende cultuurpolitiek, die verankerd is in zowel assimilationistische als multiculturele modellen van de samenleving. Het regionaal beleid van Europe neemt een tussenpositie in, omdat enerzijds regionale identiteit als uitgangspunt wordt genomen van regionaal economische ontwikkeling en anderzijds regio's worden uitgedaagd om hun cultuur te vermarkten als "unique selling point". Cultureel erfgoed wordt hierbij dus tegelijkertijd gezien als publiek object van de interculturele toeristenindustrie en als object van regionale identiteit. Deze cultureel regionale ambivalentie vormt het decor van Europese interregionale erfgoedprojecten. Het roept de vraag op wat er gebeurt in deze projecten: ontstaat hier nu het Europees erfgoed of staat het erfgoed juist in het teken van regionale identiteit? Of zijn de projecten in staat om beide aspiraties te verenigen?

3. Onderzoeksvraag

De hoofdvraag in dit onderzoek gaat in op het hierboven beschreven probleem en luidt:

- Welke aanspraken worden er gedaan op cultureel erfgoed in het vertoog van Europeanisering en hoe verhouden die zich tot de ideeënstelsels van pluralisme en universalisme?

4. Methodology and focus

De focus van dit onderzoek is gelegd op INTERREG, omdat dit initiatief van de Europese Commissie ingaat op zowel de culturele diversiteit van regio's als de noodzaak om eenheid te bereiken. Het heeft betrekking op de derde programmaperiode, INTERREG III, die liep van 1999 tot aan 2008. Een veelvoud aan INTERREG projecten is uitgevoerd met de ambitie op cultureel erfgoed verder te institutionaliseren en daarmee bij te dragen aan de vorming van Europa¹. In die projecten komen de verschillende visies uit het vertoog over Europeanisering bij elkaar. In dit onderzoek zijn drie van deze projecten als casussen gekozen en geanalyseerd. De selectie van deze projecten heeft zich gericht op maximalisatie van verschillen in erfgoedbenaderingen en niet op vergelijkbaarheid, met een steekproefmethodiek zoals beschreven door Flyvbjerg (2001). Geselecteerde projecten zijn:

- Crossing the Lines, een project dat zich richt op het restaureren van forten in België, Engeland en Nederland

---

¹ Tot voor kort was niet bekend hoeveel projecten er in INTERREG III hebben gelopen. Recente inventarisaties in het kader van de database KEEP door INTERACT wijzen op een aantal van rond de 15 duizend, waarvan naar schatting 15 a 40% zich onder meer hebben gericht op cultureel erfgoed.

- Restauronet, een project dat spreiding van het erfgoedtoerisme in historische steden nastreeft in de Mediterrane regio (Italië, Frankrijk, Spanje, Griekenland, Portugal, Marokko en Tunesië)
- Baltic Fort Route, dat verschillende forten in de Baltische regio tracht te verbinden in een toeristische route in Duitsland, Polen, Litouwen en Rusland.

Om redenen van haalbaarheid is de focus in elk van deze projecten gelegd bij één van de partners, respectievelijk bij de stad Kaunas in Litouwen, bij de steden Xanthi (in Thracië) en Rhethymnon (op Kreta) in Griekenland, en bij de stad Utrecht.

Het onderzoek omvatte de volgende stappen:

1. Literatuuronderzoek en het vervaardigen van een theoretisch en conceptueel raamwerk
2. de analyse van het INTERREG initiatief van de Europese Commissie en het vertoog er omheen
3. selectie en analyse van de cases
4. de integrale analyse van Europeanisering in INTERREG III en de regionale cultureel erfgoed projecten
5. beantwoording van de onderzoeksvraag.

Alvorens de cases en het Europees erfgoedvertoog te bespreken, wordt hieronder eerst ingegaan op de theoretische vertrekpunten en het conceptueel raamwerk.

5. Wetenschappelijk paradigma

In dit onderzoek wordt erfgoed gezien als objecten waar een zekere betekenis aan wordt toegekend. Die betekenissen staan hier centraal en niet de objecten zelf. Het is bijvoorbeeld de vraag wanneer een object de betekenis krijgt van Europees erfgoed. Moet er dan gedacht worden aan de Berlijnse Muur of aan de Romeinse Limes? Sommige objecten krijgen die Europese relevantie, omdat ze vaak als Europees erfgoed worden bestempeld of dat veel mensen vinden dat ze een belangrijke periode in de Europese geschiedenis vertegenwoordigen. Voor andere objecten is dat bijvoorbeeld minder duidelijk en hebben de betekenis van nationaal of regionaal erfgoed. Dit proces van betekenisgeving staat centraal in dit proefschrift. Om deze betekenisgeving als proces te onderzoeken moet het vertoog rondom erfgoed in beeld gebracht en geanalyseerd worden. Betekenissen komen immers tot stand in de hoofden van mensen en via sociale interactie. Dit analyseren vergt interpretatie, omdat men niet in het hoofd van mensen kan kijken. Dit onderzoek past dan ook in een interpretatieve traditie zoals beschreven in Grix (2004) en voor interpretatieve beleidsanalyse in Yanow (2000). Om hierbij de relaties met de ideeënstelsels van universalisme en pluralisme aan het licht te brengen is een combinatie gemaakt met kritische discoursanalyse (Culler 1983; Hajer 1995; Hajer and Wagenaar 2003). Deze onderzoekstraditie is er op gericht om

onderliggende veronderstellingen in een vertoog bloot te leggen, die in het geval van cultureel erfgoed vooral te maken hebben met ideologieën en culturele inbedding.

6. Theoretische verantwoording

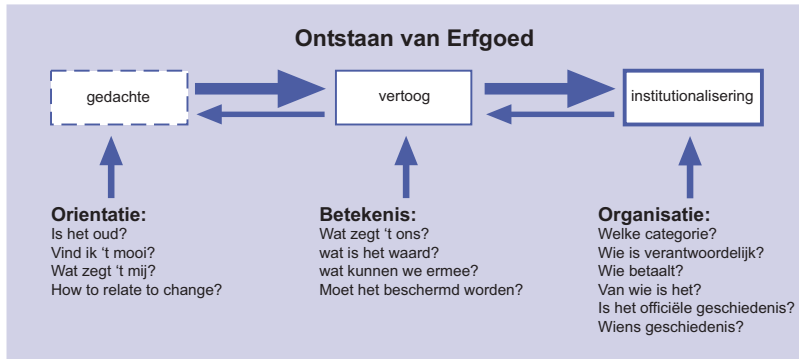
Betekenis van cultureel erfgoed worden geconstrueerd in sociale interacties van belangengroepen, wetenschappers, politici, etnische groepen en vele andere. De conversaties en discussies binnen en tussen die groepen ligt uiteindelijk te grondslag aan het proces van betekenisgeving. De analyse van dit vertoog in dit onderzoek is gebaseerd op discours theorie en systeem theorie. In discours theorie wordt verondersteld dat werkelijkheden worden geproduceerd door middel van communicatie. Een discours (vertoog) bestaat uit een samenhangend complex van ideeën, concepten, categorieën en onderscheidingen. Deze sociale constructie van de werkelijkheid is hier geanalyseerd met behulp van discours analyse (Hajer 1995; Basten 2001; Hajer and Wagenaar 2003). De analyse van een discours kan het belang van sommige concepten of perspectieven op de werkelijkheid zichtbaar maken.

De analyse van de interactie van verschillende discourses kan inzichtelijk maken waarom sommige van die concepten het winnen van andere. Deze interactie is onderzocht met behulp van systeem theorie. Discourses van cultureel erfgoed zijn in dit onderzoek verondersteld plaats te vinden in sociale systemen. Niklas Luhmann (1995) heeft een sociale systeem theorie ontwikkeld waarin communicaties de elementen van het systeem vormen. Deze systeem theorie is in dit onderzoek gecombineerd met discours theorie. Zijn theorie gaat uit van een basaal onderscheid tussen een systeem en zijn omgeving. Luhmann theoretiseert dat een gesprek begint met het uitwisselen van relatief eenvoudige clichés die onderdeel uitmaken van een cultuur (bijvoorbeeld over het weer) en dat daaropvolgend steeds complexere begrippen worden uitgewisseld waarbij wordt teruggesproken op eerdere zinnen en waar overeenstemming over is ontstaan. Elke communicatie borduurt dan voort op eerdere gesprekken in een zelf referentieel proces dat Luhmann autopoiese noemt. Zelfreferentieel, omdat de communicaties refereren naar wat eerder is gezegd. De informatie uit de omgeving van het (communicatie)systeem wordt vertaald met behulp van de woorden en concepten die in eerdere communicaties onderling zijn vastgesteld. Luhmann noemt een communicatie een “operatie” en dit vertalen van informatie “operationele geslotenheid”. De complexiteit die in een communicatiesysteem wordt opgebouwd ziet Luhmann als noodzakelijke voorwaarde om de complexiteit van de omgeving te observeren en te begrijpen.

In dit onderzoek is die operationele geslotenheid verondersteld in de dynamiek van het erfgoed discours. Betekenissen kunnen langs deze weg worden gezien als het resultaat van autopoiese: de zelfreferentiele productie van elementen door diezelfde elementen van het systeem. Gedachten over cultureel erfgoed (bijvoorbeeld: deze objecten zijn belangrijk voor mij en mijn generatie want ze symboliseren het ontstaan van.....) worden uitgesproken en uitgewisseld in een discours (bijvoorbeeld: deze objecten moeten we bewaren voor

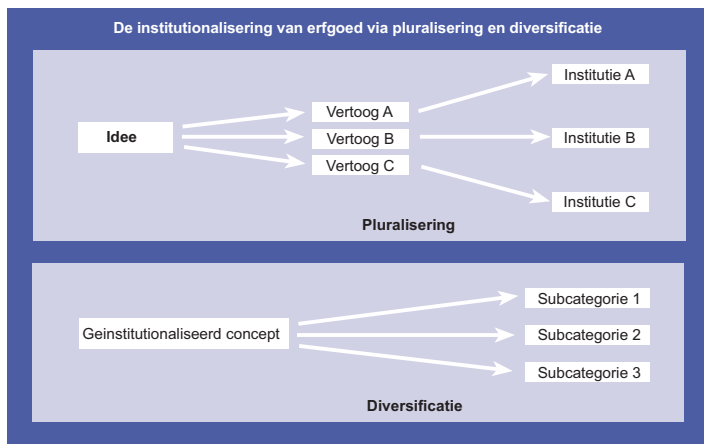
toekomstige generaties want ze vertellen ons verhaal van...) alvorens ze als algemeen vaststaand worden geaccepteerd (bijvoorbeeld: het is zo dat dit oude gebouw de bloeiperiode van onze stad toont) . Dit proces is omkeerbaar en kan worden gezien als de institutionalisering van de betekenis van erfgoed, zie de illustratie hieronder.

Het ontstaan van cultureel erfgoed als resultaat van institutionalisering (Andersen 2003).

Dit ontstaansperspectief op cultureel erfgoed laat een verder onderscheid toe in juridisch en discursief eigendom, afhankelijk van het discours waarin de institutionalisering plaatsvindt. In het juridisch domein vindt institutionalisering plaats door middel van wet- en regelgeving alsmede door conventies. Discursief eigendom ontstaat tengevolge van het toeschrijven van erfgoed aan een deel van de maatschappij (b.v. aan een politieke eenheid) of het claimen door een groep (b.v. een etnische groep of een politieke gemeenschap). Het eigendom weerspiegelt zowel de machtsrelaties als het gaat om exclusief eigendom (de claim) en de bereidheid om het erfgoed te delen als het gaat om inclusief eigendom (de toeschrijving). Machtsrelaties tussen de sociale systemen bepalen welke betekenissen in belang toenemen of juist worden gemarginaliseerd. Het geheel aan discourses waarbinnen betekenisgeving plaatsvindt, kan worden geduid als repertoire. De succesverhalen in dit repertoire worden geobserveerd door sociale systemen die de informatie daarvan vertalen en gebruiken om een vergelijkbaar discours te ontwikkelen. De polysysteemtheorie van Even-Zohar (1990) gaat in op de relatie macht en repertoire en levert daarmee een bruikbare bouwsteen op in onderhavig theoretisch kader. Deze theorie verklaart het ontstaan van nieuw repertoire, daarbij het oude gevestigde van zijn plaats stotend. In deze theorie heeft een systeem meerdere centra van macht om recht te doen aan de ingewikkelde praktijk van repertoirevorming. Twee belangrijke concepten maken deel uit van deze theorie, namelijk canonisering en codificatie. Canonisering vindt plaats in de centra van de macht van een polysysteem als gevolg van een selectieproces van meest geëigende en duidelijke voorbeelden. Deze vormen dan de zogenaamde canon (vergelijk de canon van de Nederlandse dichters). Codificatie vindt plaats in de periferie van het polysysteem en behelst de beschrijving van praktijken als een systeem van goed werkende regels. Codificatie is a priori bedoeld om een hogere status te verkrijgen. Als een deel van het repertoire wordt

gemarginaliseerd dan kan dat worden gezien als de omgekeerde weg van institutionalisering naar discours (bijvoorbeeld het dispuut over standbeelden van beroemde communisten in Oost Europa). Als een ander discours aan belang wint, dan kan institutionalisering plaatsvinden (bijvoorbeeld de categorie van Sovjet erfgoed). De combinatie van sociale systeemtheorie en polysysteemtheorie laat zien dat er twee verschillende mogelijkheden zijn van institutionalisering, zie de illustratie hieronder. De ene betreft pluralisering en begint bij de oorspronkelijke vernieuwende gedachte, die vervolgens in het discours wordt besproken. De ander betreft diversificatie en bestaat uit het splitsen van bestaande instituties in meer specifieke categorieën.

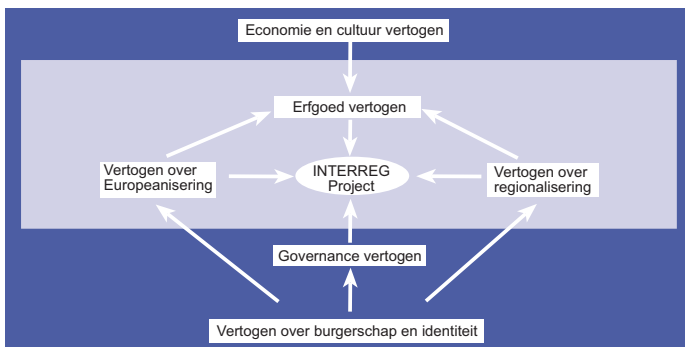
De operationele geslotenheid in sociale systemen kan leiden tot pluralisering c.q. tot diversificatie van cultureel erfgoed concepten en discoursen.

Beide innovatiepaden kunnen bijdragen aan het ontstaan van Europese of regionale betekenissen van cultureel erfgoed. De paden zijn ingebed in een complexe discussieomgeving van onder meer politiek en bestuur, identiteitsontwikkeling, cultuur, burgerschap en mensenrechten. De meest relevante discussieomgevingen zijn samengebracht in een conceptueel raamwerk.

7. Conceptueel Raamwerk

Het conceptueel raamwerk van dit proefschrift, dat hieronder is weergegeven, dient ter vereenvoudiging van de vele relaties die tussen de vertogen kunnen optreden door in te zoomen op Europeanisering en regionalisering. De schaal van beide vertogen verschilt fundamenteel. Het vertoog over Europeanisering wordt geproduceerd door ontelbare politici, experts en burgers al of niet werkend in de instituten van de Europese Unie. Het vertoog wordt geproduceerd en gereproduceerd in symposia, persberichten, artikelen, flyers etcetera. Het is lastig te interpreteren, want het zit vol met politieke afhankelijkheden en

spanningen die voortkomen uit wensen van autonomie en het ontbreken van een echte centrale kern waaromheen de discussie zich voegt. Het vertoog over regionalisering wordt voornamelijk gevoed door strategie en overwegingen van identiteit, hoe een regio zich op de kaart kan zetten. De afstand burger politiek is veel kleiner waardoor de discussie zich richt op direct waarneembare aangelegenheden. Het onderscheid tussen regionalisering en Europeanisering wat centraal staat in het conceptueel kader sluit uiteraard niet uit dat beide vertogen verweven zijn, onder meer door de meningvorming over identiteit, burgerschap, toerisme, economie, planning en andere activiteiten.

Het conceptuele raamwerk: een vereenvoudigd beeld van de vertogen rondom een INTERREG project.

8. INTERREG analyse

INTERREG is een programmastructuur waarbinnen regio's in Europa samenwerken in projecten. Het initiatief beoogt de interne grenzen van Europa te verzachten en de economische en sociale ontwikkeling op een regionale leest te schoeien. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt in samenwerking aan weerszijden van een landsgrens, transnationale samenwerking tussen enkele regio's en interregionale samenwerking van een netwerk van regio's. Het Europese regionale beleid veronderstelt dat regio's een specifieke regionale identiteit hebben, die wordt versterkt met interregionale samenwerking. Het geld voor die projecten komt uit het Europees Regionaal Ontwikkelingsfonds (ERDF), dat in 1974 is ingesteld. Tot op heden zijn er drie programmaperioden doorlopen van zes jaar waarin het budget van INTERREG telkens groeide. De derde periode, waar dit onderzoek zich op concentreert, liep van 1999 tot 2008.

INTERREG III in deze derde periode is onderverdeeld in A, B en C, die corresponderen met de drie soorten samenwerking die hierboven zijn genoemd. III A richt zich op het delen van sociale faciliteiten, economische profilering en milieuvraagstukken aan weerszijden van een landsgrens. De B afdeling richt zich op het ontwikkelen van planingsstrategieën van steden en regio's, en C richt zich primair op netwerkvorming. In elk van deze afdelingen zijn weer programma's beschreven waarbinnen regio's projectvoorstellen kunnen indienen. Het kiezen van inhoud en partners in die projecten is vrij van top down sturing, maar de programma's

bevatten wel een algemene beschrijving van problematiek en kansen waarbinnen de projecten moeten passen.

INTERREG IIIB is vanuit het oogpunt van regionaal beleid zeer interessant, omdat er niet alleen gestreefd wordt naar gezamenlijkheid in planningsmethoden van regio's, maar vooral ook omdat de programmastructuur zich voegt naar Europese macroregio's. Enkele hiervan vertegenwoordigen historische machtsstructuren en anderen hebben eigenlijk geen historische roots. Ze zijn op zichzelf weer samengesteld uit regio's zoals hierboven besproken, op een wijze dat ze vaak slechts aparte delen van landen bestrijken. Deze regio's zijn gekozen om daarmee structuren voor samenwerking te ontwikkelen die liggen tussen het niveau van Europa als geheel en de afzonderlijke lidstaten in. Binnen INTERREG IIIB bestaan dus eigenlijk twee concepten van een regio: één die is gebaseerd op de regionale indeling van landen en een ander die gebaseerd is op een regionale onderverdeling van Europa. In de navolgende tabel is weergegeven hoe de relatie is tussen de casussen van dit onderzoek, de INTERREG IIIB programma's en de macro regio's.

Casus	INTERREG Programma	Macro-regio
Baltic Fort Route	Baltic Sea Programma	Baltische regio
Restauronet	MEDOCC Programma	Archimed (bestaande uit Griekenland, Sicilië, Calabrië, Apulië en Basilicata)
Crossing the Lines	North Sea Programma	Noordwest Metropolitain Gebied

De drie casussen, alsmede hun plaats in de INTERREG programmastructuur en de Europese macro-regio.

9. Ideologische, strategische en territoriale claims op cultureel erfgoed

De praktijken en politieke achtergronden van INTERREG zijn ingebed in diverse vertogen over de vorming van Europa, zoals weergegeven in het conceptueel raamwerk. Het vertoog over de haalbaarheid van de Europese integratie is samengesteld uit (Delanty 2005):

- Eurosceptici, die de belangen van de natiestaat verdedigen ten opzichte van de belofte van de Europese eenwording en de politieke consequenties daarvan
- Europessimisten, die geloven dat Europa een bescheiden rol kan spelen in het bestrijden van sociale uitsluiting. Hun idee van integratie is dat dit verloopt via samenwerking van regeringen
- Euro-optimisten, die geloven in een unieke pan-Europese cultuur die de basis vormt van sociale integratie die niet ontleend kan worden aan de natiestaat.

Deze driedeling is uiteraard een sterk versimpeld beeld van de discussie over eenwording. In de praktijk lopen daar vele discussies dwars doorheen, zoals over governance, over regio's, cultuur en ook over cultureel erfgoed zelf. Het vertoog over governance is weer samengesteld uit twee verschillende modellen van democratie. Eén daarvan gaat uit van

politieke besluitvorming op het laagst mogelijke niveau en de ander gaat uit van besluitvorming als resultaat van samenwerking tussen verschillende bestuurslagen, semipublieke organisaties (zogenaamde NGO's), onderzoeksinstituten en andere. Het eerste model wordt geduid met het subsidiariteitsbeginsel and het tweede wordt geduid met het concept Open Method of Coordination (OMC) ofwel multilevel-governance. Erfgoedsubsidiariteit behelst het fundamenteel recht van culturele gemeenschappen om te beschikken over hun eigen erfgoed. In de OMC zullen erfgoed beslissingen veel meer tot stand komen als resultaat van een onderhandeling van organisaties als UNESCO, ICOMOS en Europa Nostra, die opkomen voor het cultureel erfgoed in Europa en de wereld. Het vertoog over de regio's is ambivalent in deze discussie over Europese democratie. Subsidiariteit geeft de beste garanties voor regionale autonomie. Maar de OMC geeft hen veel meer kansen om te lobbyen voor geld. Ook het regionale vertoog zelf is ambivalent. Regio's claimen dat ze uniek zijn en zeker geen uniforme bouwstenen van Europa vormen. Ze delen een pluralistische kijk op Europa, omdat deze kijk zich goed verhoudt met het subsidiariteitsbeginsel en regionale autonomie. Maar tegelijkertijd worden regio's door de EU wel gezien als uniforme bouwstenen, die hooguit verschillen in identiteit maar waartussen verschillen in welstand moeten worden verkleind. Voor regio's die deze uniformerende visie bestrijden maakt cultureel erfgoed het verschil.

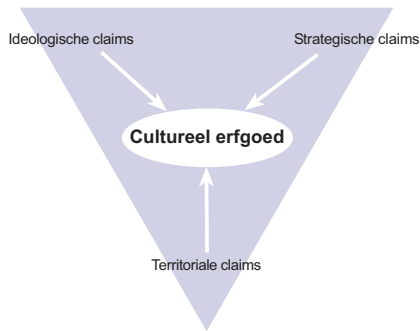
Een vergelijkbaar discussiepunt komt naar boven in het cultureel vertoog over Europeanisering. Verschillende standpunten in deze discussie zijn gegrondvest in de zogenaamde institutionele asymmetrie van Europa, die wordt veroorzaakt door de diepe scheiding tussen cultuur en economie. Economen pleiten voor een open en uniforme cultuur in Europa, omdat dit de minste problemen veroorzaakt in de gemeenschappelijke markt die ze nastreven. Maar binnen de organisaties die zich bezig houden met cultuur wordt de culturele diversiteit als het grootste goed van Europa gezien. Beide standpunten staan derhalve diametraal tegenover elkaar. In het vertoog over cultuur wordt cultureel erfgoed gezien als een verbindend concept voor de Europese samenleving. In het economische vertoog wordt cultuur zelf juist als dit uniformerende concept gezien en cultureel erfgoed als een uniek vertrekpunt voor sociaaleconomische ontwikkeling, dat de diversiteit van regio's representeert.

Deze discussie over cultuur en cultureel erfgoed is gebaseerd op een beeld van de maatschappij dat aan discussie onderhevig is. Het beeld van de samenleving met één kern die bijeen gehouden wordt door middel van sociale cohesie is terug te voeren op de eind negentiende-eeuwse ideeën van de Franse socioloog Durkheim (1893). Daartegenover bestaan er modellen van de samenleving met meer kernen of centra, gebaseerd op waardepluralisme. Het idee dat Europa bestaat uit unieke en grotendeels autonome regio's laat zich interpreteren als een pluralistisch samenlevingsmodel. Het verschil tussen één of meer kernen heeft belangrijke gevolgen voor het cultureel erfgoed en met name hoe de betekenisgeving daarin plaatsvindt. In het model met één kern representeert het cultureel

erfgoed de waarde consensus die ten grondslag ligt aan sociale cohesie. Het cultureel erfgoed verbindt mensen. Een model dat vertrekt vanuit waardepluralisme impliceert dat cultureel erfgoed vooral dient om verschillen te markeren, dus om groepen mensen te scheiden. Het vertoog van het Europa van de regio's neemt een intermediaire positie in, want ze ziet de samenleving als een gelaagde cake, waarbij de lagen corresponderen met de politieke lagen van de Europese samenleving. Vanuit het perspectief van de regio is dit een zeer eenvoudig en inzichtelijk model, maar vanuit het perspectief van de EU als geheel is veel problematischer. Hoeveel lagen zijn er dan nodig om Europa te vormen en waar zitten dan de lagen van de landenstructuur?

Het Europese erfgoeddiscours wordt beïnvloed door het geheel aan visies, ideologieën en argumentaties met betrekking tot cultuur, democratie en regionale diversiteit en identiteit die worden uitgewisseld in de veelheid aan netwerken. Ze verschillen in het beroep wat ze doen op cultureel erfgoed, alsmede in het denken over erfgoedpolitiek. Deze erfgoedpolitiek wordt georganiseerd door de Raad van Europa, zelf spil in die veelheid aan netwerken. De erfgoedpolitiek verschuift van een benadering waarin het restaureren van monumenten centraal staat naar een die is gebaseerd op de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving. Deze verandering is beschreven en geduid in de zogenaamde Faro Conventie uit 2005. Het ratificeren van deze conventie gaat erg traag, hetgeen verklaard zou kunnen worden als een gebrek aan bereidheid om nationaal cultureel erfgoed te delen met Europa, in combinatie met het verzet van experts om de traditionele benadering van min of meer verplichte en door de overheid gesubsidieerde erfgoedzorg te moderniseren. In de aanloop van INTERREG, waarin de ideologie van territoriale samenwerking uitkristalliseerde, werden uiteenlopende ideeën geventileerd over de rol en betekenis van cultureel erfgoed. Soms werd het gezien als een burgerrecht om erfgoed te hebben of het te kunnen bezoeken, maar anderen zagen de betekenis veeleer in het bestendigen van interculturele stabiliteit. Daarbij werd een goed ontwikkelde regionale identiteit als voorwaarde voor stabiliteit gezien, waarbij men tevens moest waken voor het gevaar van een doorschietend etnocentrisme. Om dit laatste te voorkomen werd cultureel toerisme gezien als een goed mechanisme om het teveel of te weinig aan identiteitsvorming te reguleren. In INTERREG III is dit cultureel toerisme omarmd en voorzien van economische in plaats van culturele argumenten. Daarmee werd cultureel erfgoed centraal gesteld in het economisch gedachtegoed van "Unique Selling Points". Terugkijkend naar de wijze waarop de vertogen over eenheid in verscheidenheid zich hebben vertaald in opvattingen over democratie, cultuur, regionale diversiteit en cultureel erfgoed, is in dit onderzoek onderscheid gemaakt tussen ideologische, strategische en territoriale claims op cultureel erfgoed, zoals hieronder weergegeven.

Deze claims met hun inbedding in genoemde vertogen zijn gebruikt in de verdere analyse van INTERREG III projecten die zich richten op cultureel erfgoed.

Discursieve inbedding van cultureel erfgoed in Europeanisering.

10. Case studies

Een drietal INTERREG projecten is geselecteerd als case studies. Ze worden in dit onderzoek gezien als sociale systemen zoals hiervoor beschreven. Ze produceren een vertoog dat weer beïnvloed wordt door de netwerken en organisaties in hun directe omgeving. Partners van een project wisselen ideeën uit over kansen, goed management, procedures en over het verbeteren van hun concurrentiepositie en halen ideeën en argumentaties uit de netwerken waar ze onderdeel van uitmaken. Binnen de partnerschappen is er autopoïese, die ten grondslag ligt aan een zekere organisatiecultuur waarbinnen strategieën worden ontwikkeld om aan meer Europese fondsen te komen. Hieronder wordt een korte impressie gegeven van de claims op cultureel erfgoed in de drie voorbeeldprojecten in Litouwen, Griekenland en Nederland.

De algemene doelstelling van het Baltic Fort Route project in Litouwen was om een netwerk te ontwikkelen en de economisch toeristische waarde te vergroten van een fortificatiezone die vanuit Duitsland, Polen en Litouwen doorloopt tot in Rusland. Het idee om dit project te beginnen kwam voort uit bezorgdheid over de staat van de forten. Veel van de forten veranderden langzamerhand in ruïnes. Het project beoogde de ontwikkeling van thematische routes, verbonden tot een toeristische infrastructuur met culturele en recreatieve mogelijkheden.

Het Restauronet project in het Mediterrane deel van Europa streefde naar een duurzaam netwerk van experts die zich bezig houden met beheer en restauratie van monumenten. Het belangrijkste doel van dit project was om de economische, sociale en culturele rol van historische plekken te versterken. De focus lag daarbij voornamelijk op binnenstedelijke milieus en stedelijke regio's. Uitgaand van duurzame ontwikkeling zocht men naar de beste wijze om erfgoed te bewaren en steden niettemin te behandelen als levende systemen, waarin goed gewoond kan worden en waarin toeristische voorzieningen goed op peil zijn.

Het Crossing the Lines project werd ontwikkeld door Utrecht, het stadje Mortsel bij Antwerpen en het Graafschap Essex in Engeland, met het oog op het ontwikkelen en beschermen van hun historische verdedigingslinies. Hun aandacht ging uit naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Brialmont gordel rondom vesting Antwerpen en de verdedigingslinie aan de oost kust van Essex. De gemeente Utrecht leidde het project. Het algemene doel was het ontwikkelen van operationele kennis over restauratietechnieken, het investeren in een publieke openstelling van de forten en het gezamenlijk ontwikkelen van presentatietechnieken om toeristen te lokken en de geschiedenis van deze post Napoleontische fortificaties te presenteren.

Regionale identiteit

In geen van de voorbeeldprojecten had men een specifieke belangstelling om de regionale identiteit te versterken. Dit ontbrak ondanks de expliciete doelen van INTERREG op dit punt. Slechts één van de partners in Restauronet, afkomstig van Kreta, refereerde aan regionale identiteit, omdat Europese projecten juist ten koste gingen van die identiteit door de overexploitatie ervan in de toeristenindustrie. In Xanthi, partner in Restauronet, speelde buiten het project een discussie over regionale identiteit, die zich afzette tegen Moslim en Slavische invloeden. In het project zelf vond men de discussie over identiteit niet relevant, omdat het over monumenten ging en die behoren in symbolisch opzicht toe aan de Griekse staat. In Kaunas (Litouwen) en Utrecht werd de discussie over regionale identiteit in het project niet gevoerd. Dat in Kreta de regionale identiteit ter sprake kwam is logisch gezien het feit dat ze een sterk identiteitsbesef hebben. In Kaunas is er een sterk vertoog over identiteit in de omgeving van het project, die zich concentreert op de status van hoofdstad van Litouwen in het Interbellum en de daaruit voortvloeiende claim dat de stad nog steeds de hoofdstad is van de Litouwse bevolking vanwege het minste aantal Polen en Russen onder haar inwoners. In Utrecht was de discussie over stads- of regionale identiteit het verst te zoeken. De partner in Crossing the Lines zag vooral de identiteit van de plek, de zogenaamde genius loci.

Het basale idee van regio's die met INTERREG projecten hun identiteit versterken, blijkt problematisch uit te pakken als we kijken naar het verschil tussen regio's waarvan de identiteit al sterk is en waarvan de identiteit zwak ontwikkeld is. Dit strookt niet met het idee dat regio's vergelijkbare bouwstenen van een verenigd Europa zijn. De analyse van de case studies heeft laten zien dat regio's op zich verschillend gedefinieerd worden, waardoor ambivalenties ontstaan in de politieke en maatschappelijke ratio die er aan ten grondslag ligt. Dit is hieronder in een tabel weergegeven.

De voorbeelden van Griekenland en Litouwen laten zien hoe nationale regeringen hun regio's verzwakten voordat ze tot de EU toetraden. In Litouwen is veel discussie gevoerd over de historische etnografische regio's, maar die waren te sterk. Er is voor een hybride constructie gekozen waarin deze regio's weer zijn opgedeeld in kleinere administratieve. In

Typering van een regio	Ratio
administratief	taakgerichtheid en controle
politiek	autonomie en afhankelijkheden
historische	verankerd in geschiedenis en sociaal geheugen
macro	bepaald door supranationale cultuur en geschiedenis
culturele	bepaald door culturele kenmerken, zoals taal
geografische	gebaseerd op landschap

Verskillende typeringen van regio's en de onderbouwing daarvan.

Griekenland, waar de historische regio's sterk verankerd zijn in het sociaal geheugen van de samenleving, heeft men de regio's veranderd om politieke en administratieve redenen. In Thracië heeft men de stad Kavalla aan de regio toegevoegd om daarmee te voorkomen dat er in het dunbevolkte Thracië zelf op enig moment een Moslim meerderheid kan ontstaan. In Kreta zijn vier regio's samengevoegd om tegemoet te komen aan de EU vereisten ten aanzien van minimum aantal inwoners per regio. Daarbij is geen aandacht uitgegaan naar het gegeven dat deze historische regio's op zichzelf weer cultureel erfgoed zijn, omdat ze belangrijke perioden van de geschiedenis representeren. Met het gedachtegoed van uniforme regio's als bouwstenen is er ook voorbijgegaan aan de competitie tussen stedelijke en regionale identiteiten. Telkens als er een belangrijke stad, zoals Utrecht of Kaunas, meedoet in een INTERREG project liggen de belangen meer in het promoten van de stad, haar identiteit en het daarmee samenhangende toerisme.

Regionale en Europese betekenisgeving

Alle voorbeeld projecten benadrukken in aanvang de Europese betekenis van hun erfgoed. De verdere institutionalisering ervan staat echter in het teken van de mogelijke regionale waardevermeerdering, die het erfgoed vooral ziet als een product voor de toeristenindustrie. Tussen het beëindigen van het ene en het starten van een volgend project zoeken de partners in hun netwerken naar nieuwe ideeën om de Europese relevantie opnieuw aan de orde te stellen, om daarmee hun status in het INTERREG netwerk te vergroten. Hiermee vindt echter geen institutionalisering van Europees erfgoed plaats. Het reproduceert enkel het idee erachter om aan nieuwe projecten te komen.

Om dit proces beter te begrijpen is het noodzakelijk om dieper in te gaan op de argumenten waarmee een project als succesvol wordt gekwalificeerd. Zoals al in de polysysteemtheorie is beschreven komen deze argumenten zowel van onderop (codificatie van de eigen werkwijze als goed) als van bovenaf (behorend tot de canon). Codificatie en canonisering vinden plaats in een governance omgeving. Als een partnerschap hun eigen praktijk vertaald in een set van instructies voor een uitstekend resultaat en als ze tevens door een zeker machtscentrum (bijvoorbeeld een INTERREG programma) in de canon van goede

voorbeelden worden geplaatst, dan stijgt hun status, komen ze dichterbij het vuur te zitten en hebben ze meer kans op succes om vervolgprojecten te verkrijgen. Binnen het partnerschap is het meest gehanteerde argument voor succes het acquireren van een vervolgproject. Om dit te bereiken blijven de partners actief in de hun omgevende netwerken, waarbij nieuwe ideeën worden uitgewisseld binnen Europese en ook lokale netwerken. Het belangrijkste argument voor opname in een lijst met succesverhalen (canon), is de afwezigheid van problemen. Voor INTERREG programma's zijn partnerschappen belangrijk die zich bewezen hebben en strategisch opereren. Beide vertogen over succes versterken elkaar in een zogenaamde discours coalitie, zie illustratie. In deze discours coalitie worden wederzijds ideeën over succes versterkt die niet noodzakelijkerwijs passen op het oorspronkelijke gedachtegoed van INTERREG als initiatief van de Europese Commissie. Dit is een gevolg van een autopoietische rondom het begrip "succes".

Weergave van de discours coalitie, gebaseerd op polysysteemtheorie.

Territoriale, strategische en ideologische claims op cultureel erfgoed

De stad Kaunas claimde het militaire erfgoed van Russische origine als deel van haar geschiedenis en identiteit. De medewerkers van Baltic Fort Route weerspraken elke relevantie van dit erfgoed voor de bredere regio waarin Kaunas ligt. Ze ontkenden dat Kaunas formeel deel uitmaakt van een regio, met behulp van culturele en historische argumenten. Dit dispuut laat zien dat ze zichzelf eigenlijk zien als een tweede hoofdstad van Litouwen die niks met een enkele regio van doen heeft. Het kan derhalve gezien worden als een territoriale claim. Qua strategie legden ze de nadruk op wetenschappelijke samenwerking en harmonisering van het management van forten tussen de partners, want dit geeft de beste aansluiting met Europese netwerken. De ideologische claim bestond uit het beeld van een hoofdstad van de Litouwse inwoners, gebaseerd op historische argumenten en op de relatieve afwezigheid van minderheden.

In Kreta vindt men een vergelijkbaar vertoog. Europese projecten worden daarin gezien als een bedreiging voor de Kretenser identiteit en autonomie. Deze zienswijze is gebaseerd op een territoriale benadering van cultureel erfgoed die zich keert tegen de overexploitatie van de toeristenindustrie. In strategisch opzicht wordt de Kretenser cultuur en haar erfgoed aangewend om het heroïsch karakter van de bevolking te onderstrepen. De aandacht voor

wapens in musea en onder de bevolking komt voort uit deze claim. De ideologische claim, gerepresenteerd door het Minoïsch archeologische erfgoed, komt voort uit de bewering dat de Kretenzer de beste Grieken zijn en Grieken in de kern staan van de Mediterrane identiteit.

In Xanthi zijn de ideologische claims op erfgoed van groot belang. Hun cultureel erfgoed laat zien dat Thracië rechtstreeks is voortgekomen uit het grote Macedonische Rijk en dat Moslim invloeden zeer beperkt zijn geweest. Evenals in Kreta is men op deze historische gronden van mening dat de stad en haar regio de kern van de Griekse maatschappij vertegenwoordigen. Een strategische claim op erfgoed laat zien dat Thracië deel uitmaakt van de Mediterrane cultuur en niets te maken heeft met de Balkan en het islamitische Turkije.

In het project Fort aan de Klop in Utrecht zijn voornamelijk strategische claims op het erfgoed ontwikkeld. De partner van Gemeente Utrecht streefde naar autonomie in het planproces, om zo een economisch duurzame exploitatie van het fort te realiseren met beperkte publieke middelen. De autonomie moest vooral gewaarborgd worden ten opzichte van het nationale project Nieuwe Hollandse Waterlinie. Initieel werd er dan ook eerder gesproken van een park voor de omliggende wijken, dan van een fort. Aan het einde van het project daarentegen kreeg het project toch de status van succesvol toebedeeld door het nationaal projectbureau. Dit was een strategische move in beider belang, want het projectbureau deelde mee in het succes en de gemeente kon met meer credits beginnen aan het volgende fort.

De ideologische, strategische en territoriale claims op erfgoed laten op diverse fronten het denken zien van een gelaagde samenleving. Deze gelaagdheid was het meest herkenbaar in Restauronet, en in mindere mate in Baltic Fort Route en Crossing the Lines. In dit laatste project werd het regionale niveau zelfs helemaal genegeerd. In Thracië en Kreta werd er naast de nationale ook expliciet gerefereerd aan de Mediterrane identiteit, als de bovenste laag. Daarnaast laten de discussies ook zien hoe de regio's zichzelf zien als het middelpunt van de lagen boven (of liever rondom) hen. In Kreta wonen de prototypische Grieken en Griekenland is het centrum van de Mediterrane cultuur. In Thracië ziet men zichzelf als erfgenaam van het oude Macedonië dat veel groter was dan het huidige Griekenland. Ook in Kaunas werd een dergelijke zienswijze geproduceerd in het discours over identiteit en erfgoed. Kaunas ziet zichzelf als de hoofdstad van het Litouwse volk, en vervolgens is Litouwen de kern van de Baltische regio. Volgens sommigen is deze Baltische regio weer de kern van het oude Groot Litouws hertogdom, dat zich uitstreckte van de Baltische tot aan de Zwarte Zee. In Utrecht werd er niet zo'n redenering geconstrueerd in het vertoog. Het cultureel erfgoed diende vooral als aangrijpingspunt voor kleinschalige recreatieontwikkeling. De voorbeelden laten een probleem zien om met territoriaal identiteitsdenken een verenigd Europa van de Regio's te creëren. Het Europa van de Regio's gaat weliswaar uit van meervoudigheid in identiteitsvorming, maar heeft geen meervoudig beeld van een samenleving met meerdere kernen. Ze gaat uit van de samenleving als een gelaagde cake. Regio's kunnen daardoor makkelijk enkelvoudige claims op het erfgoed ontwikkelen die

uitgaan van slechts één kern, t.w. zichzelf. Zij hebben voorkeur voor een zogenaamd uienmodel. Noch de gelaagde cake noch het uienmodel zijn adequaat om een pluriforme samenleving te duiden.

Institutionalisering van cultureel erfgoed

De discussie in de projecten over het tot waarde brengen van cultureel erfgoed heeft belangrijke gevolgen voor de wijze waarop het wordt geïnstitutionaliseerd. Partnerschappen leggen een zekere voorkeur aan de dag om bestaande erfgoedcategorieën te verfijnen, te hernoemen of te herzien. Zo ontstaat een woud aan nieuwe erfgoedcategorieën. Europa Nostra kent al zo'n 80 categorieën, maar in de praktijk zijn het er vele malen meer. Zo is in het project Baltic Fort Route het Russische erfgoed gesplitst in technisch en imperialistisch erfgoed. Militair erfgoed wordt vaak verder onderverdeeld naar periode in de geschiedenis, specifieke oorlog, de geopolitieke context of naar het soort militaire activiteiten. Monumentaal erfgoed wordt veelal verder onderverdeeld naar privaat of publiek, wel of niet gerestaureerd, centraal of perifeer en naar herkomst, zoals religieus erfgoed. Deze processen laten zien dat institutionalisering voortkomt uit bestaande erfgoedcategorieën. In de omgeving van de voorbeeldprojecten is er sprake van het ontstaan van geheel nieuwe erfgoedcategorieën, die gebaseerd zijn op nieuwe oorspronkelijke erfgoedconcepten. Het heruitvinden van levend erfgoed, zoals onder meer taal, culinaire tradities, mythen, speelt daarbij een belangrijke rol. Deze vernieuwingen komen echter niet in de INTERREG projecten terecht, omdat ze veelal het gevolg zijn van cultuurbeleid en derhalve niet passen in het economisch vertoog van de INTERREG partnerschappen. Dit alles leidt ertoe dat er in INTERREG geen nieuwe concepten van regionale identiteit ontstaan.

11. Conclusies

Op basis van het interpretatieve onderzoek naar de betekenisgeving van cultureel erfgoed zal ik hieronder de onderzoeksvraag beantwoorden. In het vertoog van het Europa van de Regio's concurreren de ideologische, strategische en territoriale claims op dit cultureel erfgoed. In de voorgaande analyse is daarbij gebleken dat de ideeënstelsels van universalisme (een Europa met een gemeenschappelijke cultuur) en pluralisme (een Europa met een mozaïek aan culturen) deze betekenisgeving beïnvloeden. Als pluralisme als wenselijk wordt gezien, dan speelt het cultureel erfgoed vooral een rol bij de identiteitsbepaling van gemeenschappen. Participatie in tradities en semiotiek laten de uniciteit van de gemeenschap zien, waarbij het erfgoed dient om het onderscheid te maken met andere gemeenschappen. Het management van het erfgoed richt zich op beschermen en soms zelfs op het min of meer verbergen van het cultureel erfgoed voor invloeden van buitenaf. De cultuur van zo'n gemeenschap ontstaat in wij-zij opposities ofwel in padafhankelijke redeneringen die beginnen in een ver verleden en die ingaan op taal, religie of specifieke historische gebeurtenissen. Als universalisme als wenselijk wordt gezien, dan dient erfgoed vooral om culturen met elkaar te verbinden. De focus ligt dan eerder op het laten zien of de comodificatie van cultureel erfgoed, op het

insluiten van groepen in de éénkernige samenleving en het vaststellen van de procedures hoe dit geregeld moet worden. De identiteit is dan gebaseerd op gedeelde waarden. Het eigendom van cultureel erfgoed wordt niet zozeer gezocht in privatisering of legalisering, maar eerder in het toeschrijven ervan aan de samenleving als geheel. De omgang met erfgoed is gebaseerd op democratische principes en richt zich op culturele uitwisseling. Het erfgoed in de universalistische zienswijze dient daarbij vooral om de verwantschap tussen verschillende culturen te benadrukken, op basis waarvan insluiting (assimilatie) nagestreefd wordt.

Deze verschillende trajecten van betekenisgeving zijn herkenbaar in de onderzochte INTERREG praktijken. Ze zijn echter verstrengeld ten gevolge van de cultureel economische ambivalentie zoals eerder beschreven. Territoriale claims hangen samen met het streven naar autonomie en kunnen ook leiden tot privatiseringspraktijken, soms juist in de omgeving van INTERREG projecten. Ze zijn meestal gericht op levend erfgoed en minder op monumenten. Strategische claims richten zich vooral op het benutten van erfgoed voor sociaal economische ontwikkeling. Ze worden vooral geconstrueerd door instituten die geloven in een federaal Europa en ze worden uitgewisseld in erfgoed netwerken. Ideologische claims zijn vrijwel onzichtbaar in INTERREG maar niettemin belangrijk in de omgeving van projecten. Ze zijn gerelateerd aan identiteitsclaims en gebaseerd op statische modellen van identiteit en samenleving (zoals de gelaagde cake en de Durkheimse samenleving met één kern). Ze zijn ook herkenbaar aanwezig in pogingen om de identiteiten en histories van een regio te veranderen, veelal met als doel om zwakkere administratieve regio's te laten prevaleren boven sterke culturele regio's. De analyse van de voorbeeldprojecten laat zien dat de claims op erfgoed vanuit INTERREG, t.w. het versterken van regionale identiteit en het samensmeden van de regio's tot één Europa, niet uit de verf komen.

Hieronder zijn de belangrijkste universalistische en pluralistische invloeden op de omgang met cultureel erfgoed in een tabel samengevat. Daarbij is ingegaan op conceptualisering, eigendom en governance van erfgoed, alsmede op de planningscultuur, het repertoire en de institutionalisering in de omgang met erfgoed.

De hierboven beschreven claims op cultureel erfgoed appelleren aan het motto “eenheid in verscheidenheid” van het Europa van de Regio's. Het pluralisme en universalisme leidt ook tot twee diametraal verschillende opvattingen over dit motto, die het vertoog van het Europa van de Regio's beïnvloeden. Eén opvatting vertrekt van een universele cultuur die samengaat met een diversiteit in het cultureel erfgoed dat benut kan worden in sociaal economische ontwikkeling. De andere is die van een diversiteit aan culturen die samengaat met universeel erfgoed dat centraal staat in de toeristenindustrie en kan bijdragen aan intercultureel begrip en stabiliteit. Beide benaderingen van het motto zijn te vinden in INTERREG, binnen netwerken en in projecten, soms zelfs als conceptuele divergentie in een enkel interview. De analyse van voorbeeldprojecten laat zien hoe de omgang met erfgoed diversifieert ten

	Universalistische invloed	Pluralistische invloed
Conceptualisering	Semiotisch, territorium gebaseerde ontwerpgerichte benadering	Participatief/semiotisch gemeenschapsgerichte padafhankelijke benadering
Eigendom	Inclusie: betoogde toeschrijving aan samenleving met één kern als het mechanisme van betekenisgeving	Exclusie: het (juridisch) claimen als mechanisme van geprivatiseerde betekenisgeving
Governance	Open Methode van Coordinatie, waarbij over betekenissen wordt onderhandeld	Subsidiariteit, waarbinnen locale vormen van identiteitsconstructie mogelijk zijn
Planning cultuur	Harmonisering van begrippen en planningsaanpakken	Strategisch vertoog over benutting van een unieke uitgangssituatie
Repertoire	Focus ligt op procedures	Focus ligt op inhoud
institutionalisering	diversificatie	innovatie

Overzicht van universalistische en pluralistische invloeden in cultureel erfgoed vertogen in INTERREG praktijken.

gevolge van identificatie in praktijken die geïnitieerd zijn door lokaal en regionaal cultuurbeleid. INTERREG projecten slagen er niet in om deze pluralisering te benutten, omdat ze zich slechts richten op management en comodificatie. Vanuit beide ideologische invalshoeken van pluralisme en universalisme is comodificatie acceptabel, en daarmee bevindt comodificatie zich op het kruispunt van elkaar versterkende vertogen (een zogenaamde discours coalitie). Maar dit eenzijdig accent verhindert de conceptuele innovatie die nodig is om Europees erfgoed te construeren. Het bevordert daarentegen vooral het proces van opsplitsing van bestaande erfgoedcategorieën in subcategorieën.

De twee ideologische visies op “eenheid in verscheidenheid” worden gereproduceerd in het Europese erfgoedvertoog en leiden tot een grote diversiteit aan argumenten waarom erfgoed belangrijk is. Het erfgoedvertoog is dan ook niet meer te ontwarren naar de ideologische vertrekpunten, het is fuzzy in dat opzicht. Strategische claims zijn veelal verankerd in verschillende ideologische zienswijzen en staan centraal in de Open Methode van Coordinatie. Ze richten zich op de gelaagde governance omgeving om nieuwe projecten te genereren en niet zozeer op de Europese samenleving zelf. Als projecten succesvol zijn in hun strategie en leiden tot vervolgprijzen worden ze veelal gekwalificeerd als “goede praktijken”. Dit is een resultaat van codificering van de gevolgde procedures en canonisering door de INTERREG programma of beleidsstructuren. Als gevolg van deze zelfreferentiele opvatting over strategie, komt er een accent te liggen op regionale valorisatie en gaat men voorbij aan de relevantie van erfgoed voor de Europese samenleving als geheel. Europees erfgoed wordt dus wel gereproduceerd als een idee, maar het wordt

niet geïnstitutionaliseerd in de praktijk. De door belastinggeld gevoede carrousel van Europese projecten reproduceert enkel de notie van Europees erfgoed.

De vraag is of deze uitkomst van betekenis is op de verwezenlijking van het motto eenheid in verscheidenheid. Het kan immers zo zijn dat een eenzijdig accent op regionaal exclusieve identificatie en betekenisgeving een gevaar kan opleveren voor sociale fragmentatie, een tekort aan eenheid. Pluralisering zou volgens sommige ethici juist hand in hand moeten gaan met een toename van de interconnectiviteit van de groepen die daarbij ontstaan (Connolly 1996). De analyse van voorbeeldprojecten laat echter zien dat pluralistische en universalistische ideologieën doorwerken in het erfgoedvertoog en daarmee ook bijdragen aan de nagestreefde eenheid in verscheidenheid. De analyse heeft verder aangetoond dat er geen zuivere en onoverbrugbare tegenstelling tussen beiden is. Andere, soms meer toepasselijke, tegenstellingen zijn gebruikt om de betekenisgeving aan cultureel erfgoed te duiden. Het eigendom van erfgoed kan gedeeld worden door een combinatie van juridische claims en toeschrijving aan de samenleving als geheel. Sommige categorieën van erfgoed kunnen worden geprivatiseerd en andere, in tegenstelling, kunnen worden gedeeld. Om eenheid in verscheidenheid te bevorderen valt het te overwegen om meer subsidiariteit te combineren met selectief strengere claims vanuit Europa. Het militaire erfgoed bijvoorbeeld weerspiegelt het historische Europa in oorlog en kan nu worden gezien als representatie van het “Europa van de Vrede”. Op basis hiervan kan een ferme claim van Europees erfgoed worden geformuleerd. In de INTERREG projecten en programma’s blijft de focus beperkt tot regionale valorisatie vanwege de ambigue ideologische ideeën over eenheid in verscheidenheid, alsmede de zelfreferentialiteit in de wijze waarop succes wordt geconstrueerd en vanwege de focus op onderhandelen in de Open Methode van Coordinatie. Dientengevolge dragen de voorbeelden in dit onderzoek niet wezenlijk bij aan de institutionalisering van Europees erfgoed noch aan de versterking van regionale identiteit.

12. Discussie

Ten aanzien van de relatie tussen systeem theorie en universalisme is meer onderzoek nodig. Systeem theorie veronderstelt dat geslotenheid van een zeker systeem een noodzakelijke voorwaarde is om open te zijn (in sociale systeemtheorie betreft dit hoe informatie van buiten het systeem wordt geïmporteerd en tegelijkertijd vertaald in de begrippen die eerder gebruikt zijn). Het idee van universalisme is daarentegen gebaseerd op onconditionele openheid. Deze analyse laat zien dat identiteiten de noodzakelijke geslotenheid met zich meebrengen die nodig is om kennis te nemen van andere identiteiten. Het cultureel erfgoed wordt hierbij gebruikt om verschil te maken of grenzen te markeren. Het is dus denkbaar om een stap verder te gaan in systeem theorie en pluralisme te zien als een voorwaarde voor universalisme, waarbij dan de tegenstelling wordt overbrugd. Systeem theorie zou in dit opzicht gebruikt kunnen worden om identiteitsconstructie waarin sprake is van zowel verwantschap als uniciteit, te kunnen plaatsen in het licht van pluralisme en

universalisme. Dit theoretisch vraagstuk verdient meer aandacht dan het heeft gekregen in dit proefschrift, om daarmee meer inzicht te verkrijgen in mogelijk nieuwe concepten van een samenleving die is gebaseerd op

13. Literatuur

- Andersen, N. A. (2003). Discursive analytical strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. Bristol, UK, The Policy Press.
- Basten, F. (2001). "The role of Metaphors in (Re)Producing Institutional Culture." *Advances in Human Development Resources. Metaphor in Human Resource Management: Theory, Research and Practice* 3(3): 344-345.
- Connolly, W. E. (1996). *The Ethos of Pluralization*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Culler, J. (1983). *On deconstruction: theory and criticism after structuralism*. London, Routledge.
- Delanty, G. (2005). "The idea of a cosmopolitan Europe: On the cultural significance of Europeanization." *International Review of Sociology* 15(3): 405-421.
- Durkheim, E. (1893). *The division of labour in society*. New York, Free Press.
- Even-Zohar, I. (1990). "Polysystem Studies." *Poetics Today* 11(1): 1-268.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter : why social inquiry fails and how it can count again*. Cambridge [etc.], Cambridge University Press.
- Grix, J. (2004). *The foundations of research*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Hajer, M. A. (1995). *The politics of environmental discourse: ecological modernization and the policy process*. Oxford, Clarendon.
- Hajer, M. A. and H. Wagenaar (2003). *Deliberative policy analysis; understanding governance in the network society*. Cambridge Cambridge University Press.
- Luhmann, N. (1995). *Social Systems*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Yanow, D. (2000). *Conducting Interpretive Policy Analysis*. Newbury Park, Sage.

